

Mahsa oýlandyrýanlary

Amininiň

Category: Kitapcy, Nukdaýnazar, Publisistika, Sözler

написано kitapcy | 26 января, 2025

Mahsa Amininiň oýlandyrýanlary MAHSA AMININIŇ OÝLANDYRÝANLARY

Eýranlylar we türkleriň taryhyň dürli döwürlerinde basdaşlyga we täsirlenmä esaslanýan gatnaşyklary bolan, ýöne ikitaraplaýyn deňagramlylyga-da gözden sypdyrman ünsde saklan iki gadymy halk.

Geçen asyryň başynda Eýran meşrutyýete (konstitusion monarhiýa) geçdi welin, türklerem olara eýerdi.

Soňraky gezekde eýran halky gijem bolsa Türkiýä eýerip, respublika geçdi.

Eýran Yslam Respublikasyny esaslandyryjy Homeýni Fransiýada sürgünde gezip ýörkä demokratik konstitusiýany taýýarlamagyň pikirindedigini aýdanam bolsa, Rewolýusiýadan soňky Eýranyň konstitusiýasy mezhepçi we hatda «Welaýaty-Fakyh» prinsipi arkaly respublikany-da depgilän konstitusiýa boldy.

Edil türk konstitusiýasynyňam Atatürk nasioanlizmine goldanýan ideologiyalaýynlygy we aýratynam köpdürliligi basgylaýan konstitusiýasynyň bolşy ýaly.

Iki ýurtda-da ýakyn döwürlerde yslamy düşüňjeler bilen häkimiýet başyna gelenler öňki häkimiýetleriň haksyzlyklaryny, bölüşikde edilýän adalatsyzlyklaryny, jemgyýetçilik deňsizliklerini tankyt edip häkimiýete gelenden soň käbir meseleleri çözdüm edip, soňundanam jemgyýeti güýçlendirmegiň ýerine döwleti güýçlendirmek ýaly strategiýany ýöredipdirler.

Parahatçylyk söýüji wadalary edýändiklerine garamazdan

jeňbazçylykly syýasatlara ýönelen we global güýçler bilen hyzmatdaşlyk etmekden gaýra durmaýan bu häkimiýetler Yrakdaky, Siriýadaky, Azerbaýjandaky çaknyşyklarda-da garşyma-garşy gelipdiler.

Netijede iki respublika-da özlerine mahsus bahanalar bilen demokratiýa geçişe, ýagny köpdürlilikleriň syýasata iştirakine garşy durup, respublikan we awtokratik syýasatlaryny güýçlendirdiler.

Munuň özi aýratynam sebitdäki kürtleri, Türkiýe üçin alawylary, Eýran üçinem sünnileri syýasatdan daşda tutmagy aňladýar.

Beýleki bir ýandan aýal-gyzlara-da her iki ýurtda ýeterlik derejede wekilçilik edilenok, aýratynam örtünmek-ýapynmagyň üstünden dürli rollar arkaly oýnalýan dawa-jenjelli oýunlaryň kynçylyklaryna duçar bolýarlar.

Türkiýede Milli Görüş hereketiniň kemalizme garşy ysalamçy-osmanlyçy-konserwativ nukdaýnazar bilen häkimiýete ýakynlaşan ýyllarynda kemalist gatlak öz pozisiýalaryny gorajak bolup başýapynjanyň üstünde gadagan ediji tutumy ýöretdi, oppozisiýa bolsa başýapynja bilen simwollaşan görnüş arkaly aýal-gyzlaryň aktiwleşen göreşine ýönelip, aýal-gyzlaryň jemgyýetçilik ugurlaryna gatnaşygynyň artdyrylmagynyň önüni açýar.

Şuňa meňzeş formada Eýranda-da rewolýusiýa döwri aýal-gyzlaryň jemgyýetçilik ugurlarynda işjeňleşen we hatda bu babatda ysalam dünýäsi üçinem nusga bolan döwrüdir.

Ilkibaşdaky rewolýusioner we azatlykçy synaşyklara garşy şol döwrüň oňynlygy Eýran ýaly Türkiýede-de barha köpçülikleýin we azatlykçy garaýyşlara çenli aýal-gyzlaryňam basgylanyp hem-de häkimiýete beren goldawlaryny kesmäge başlan döwrüne öwürülýär. Jemgyýetçilik meseleleri we talaplary görmezlige salnyp, jemgyýetçilik üýtgeşmesine jogap bermeýän hiç bir häkimiýetiň uzak wagtlaýyn saklanyp galmagynyň kepilliginiň bolmaýandygynyň we şeýle tipli häkimiýetleriň sap polisiýa çäreleri arkaly epistolýar häkimiýetde saklanyp galmajagynyň iň açyk mysaly bolsa bir wagtlar durmuşa geçmegi mümkin hasaplanmadyk iki jemgyýetdäki üýtgeşmäniň hut özüdür.

Eýranda rewolýusiýanyň ideologlary bolan Şeriati, Talegani ýaly sosialist (azatlykçy, rewolýusioner, deňlikçi we sosial adalatçy) akyldarlar dura-bara rewolýusion akymdan çetleşdirilip, birmeňzeş pozisiýadaky akyldar Abdylkerim Süruş-da ýanamalardan ýaňa Günbatara gitmeli boldy, oppozision

lider (öňki premýer-ministr) Mir Hüseýin Musawi bolsa öý tussaglygyna höküm edildi.

Türkiýede häkimiýet başyna gelen AK partiýa bolsa başýapynja boýunça gadagançylyklary ýatyrp, kürtler bilen başyny başlan parahatçylykly ýaraşyk müddetinden barha daşlaşyp, Eýrandaky režim ýaly kürtlere we oppozisionerlere garşy sütemkärçilikli syýasat ýöretmäge başlady.

Eýranda rewolýusiýanyň üstünden biraz wagt geçensoň ýola goýlan bürenjek mejburyýeti bolsa gitdigiçe akla-huşa sygmajak derejede basyş guralyna we özbaşyna paranoýýa öwrüldi.

Şeýdibem rewolýusiýanyň bady bilen gelen bürenjek konserwatiwleriň prosesi rewolýusionerleriň elinden gaňryp alyp, döwletleşdirmekleri bilen üzülen azatlyk gaý-tupanyna tozap gitdi.

* * *

Ýakyn günlerde Kürdüstan welaýatyndan Tährana gezelenç etmek üçin gelen Mahsa Amini režim bilen oppozisionerleriň arasyndaky çekişmede bar bilen ýoguň arasynda simwoliki çykyşa dönen «hijaba» eýermändigini üçin «ahlak polisiýasynyň» sütemine uçrap öldürildi.

Şeýle nähak ölümiň garşysyndaky nägilelerem öz ýany bilen onlarça ölümi getirdi.

Şular ýaly zalymlarça çemeleşmä bildirilýän nägilelikleri global güýçleriň oýny bilen üçürdikläp tiken režimçi hünärmenler bolsa şu nukdaýnazardan hereket edip, köpçülikleýin tolgunşyklara dogry düşünmegiň ýerine diýdimzorluk etmegi makul bildiler.

Häkimiýetleriň halk köpçüligine garşy gönükdiren şular ýaly diýdimzor düzgünleşdirmeleri arkaly dolandyrmaga dyrjaşýan biçüwlendirme tagallalary şol bir wagtyň özünden ABŞ-dyr Hytaý ýaly ýurtlarda-da zorlukly basyp ýatyrma taktikasydyr.

Aýratynam görkezijili ideologiýa we medeniýete çapraz ýüzleriň we meýilleriň gödeklik bilen irizdir(il)me tagallasy häkimiýetleriň gaýry meselelerdäki kemçiliklerini ýa-da aýratynam ykdysady deňsizlikleri we haksyzlyklary-da örtmegiň ýoly.

Tunisde Muhammet Buaziziniň ölümünden tutuň-da, ABŞ-daky Jorj Floýduň öldürilmegi ýa-da Hytaýdaky Tiananmen gandöküşligi

ýaly zalymçylykly wakalaryň jemgyýetlerde sistema çalşygy talabyna sebäp bolşy ýaly, Emininiň öldürilmegi-de jemgyýetçilik gahar-gazabynyň oýanmagyna ýol açdy.

Ýol açdy, çünki egin-eşik boýunça aýratynam aýal-gyzlaryň üstündäki şular ýaly polisiýa çäreleri ýa-da jemgyýetiň gowşak ýa-sa azlykdaky gatlaklaryna garşy edilen basyş we ýanama gitdigiçe faşizme öwrülip barýar.

Bular ýaly diýdimzorluk ynanjy-da döwlet ideologiýasyna öwürüp we imana goldanmaly tutumlary sa:p formalalaýyn mejbyrylyklara öwürüp, içini köwýär.

Ýogsam bolmasa, düýbi içki oňlaýyşa esaslanýan ybadatlary we wajyplary jemgyýetiň köp bölegine ýa-da ynanmaýanlara zor bilen berjaý etdirip bolmaýar. Gaýtam bu zor bilen berjaý etdirjek bolunanda, haka garşy zuluma, Şeriati aýtmyşlaýyn, «dine garşy dine» öwrülýär. Mynapyk we ryýagär sosiologiýa alyp barýar.

Şol sanda juda çuň mähir-muhabbete esaslanmaly ynançlar tebigy taýdan soňabaka ýigrenç elementine öwrülip bilýär.

Beýleki bir ýandan egin-eşik diňe örtýän däl-de, şol bir wagtyň özünde bezeýän zerurlyk we medeniýetdir.

Eger munuň özi belli bir forma getirilen bolsa, adamy bir tipleşdirýän, birmeňzeşleşdirýän çekip-çydap bolmajak figura görnüşine-de gelip biler.

Elbetde, şeýle zorluk diňe döwletler tarapyndan ýa-da diňe Eýranda bolup geçenok. Günbatarly ýurtlaryň gümrük postlarynda egin-eşiginiň, üst-başynyň ýa-da reňkiniň üýtgeşikdigi sebäpli göýä tarakandan enaýy garşylanmaýan, göwnüýetmezçilikli bakyşlar bilen kemsidilýän we medeni zorluga sezewar bolýanlaryň ýagdaýy görnüp dur.

Şuňa meňzeş ýagdaýlar ýurdumyzda-da duş gelmän durlanok. Ýöne geçmişde mejlisinden, mekdebinden, hatda hassahanasyndan kowulan, masgaralanan adamlaryň häzirki garşylygy rewanşist (ar alyjylykly) garşylyga öwürlmese gowy bolardy.

Aýal-gyzlaryň ýalaňaç jeketleriniň köçelerde süýrelmegini we oglunyň süňkleri torba salnyp hasratdan ýüzi garaört bolan atanyň eline berilmegi ýaly adamzat gymmatlyklaryna düýpgöter ters gelýän tutumlara-da garşy durulsa nähili gowy bolardy.

Şular ýaly ýürekbulanjy tutumlaryň garşysynda ses çykarylmalzlygy, häkimiýetiň saklaýan formalayynlygyna garamazdan adamkärçilik duýgularynyň ýitip barýandygynyň iň bärkije alamatlary dälmi?

Din özeninde formalayyn berjaý etmeler bolmaýşy ýaly, häkimiýetleýin gural-da dälidir.

Onuň ahlaga we edep-ekrama dahylly taraplary, salyhatlylygy we mylakatlylygy borç we zorluk bolmakdan ötri, yaşaýyş-durmuş näzikligi bilen agzalmalydyr.

Bular hijem ýerine ýetirilmedi, sebäbi-de mesaña ortada. Syýasat, aýratynam şu günün populist syýasaty köpçülikleýin, güýç galňamagyna we gatlaklaryň jelbine we jebrine goldanýan ugra gyşardy.

Gatlaklaryň basyşy bolsa şu tagallany salyhatlylykdan we jogapkärçilikden uzaklaşdyryşy ýaly ahlakdan we hoşgylawlylykdan, hasam beteri hak-hukukdan we adalatdanam uzaklaşdyrýar.

Şeýle wagtda bolsa gatlak medeniýetiniň formalaşdyran hyltly seredişleri özlerine ideologiýa edip alan prinsipleriniň gymmatlyklaryndanam barha daşlaşýar.

Şu meselede jogapkärçilikli çemeleşmeli progressiwler, ulamalar, alymlar, syýasatçylar hem şol bir psihologiki atmosferanyň astyna girensoň, adamzadyň nijeme tagallalar bilen edinen ähli gymmatlyklary we prinsipleri-de, sozulyp, gymmatyny ýitirýär.

Puluň, güýjüň, häkimiýetiň şöhweti öňden dowam edip gelyän gymmatlyklary ezip, ýerine iň ýöntem motiwleri geçirip bilýär. Nähak ýere öldürilenligi külli adamzadyň ölümünü aňladýan adamyň, adamlaryň üstünden ýöredilýän bular ýaly syýasat bilen ylalaşmak mümkin däl.

Adam hukuklarynyň eldegrilmesizligi bilnip durka, yslamy guramalaryň we progressiwleriň bu boýunça edýän tagallalaryny haýallatmagynyň özi häkimiýet ötegeçmeleriniň döredýän meseleleriniň biridir. Şonuň üçinem bular elinde saklaýan adalat terezisi babatda asla eglşikçi beýanatlar bilen çäklenmejek bolmaly.

Biziň imanymyz garawsyz bendeleriň we haky iýlenleriň

tarapynda durmagy talap edýär. Ady tutulmaga mynasyby bolsa häkimiýetleriň we jemagatlaryň talaplaryna däl-de, hak-hukuga we adalata deň göz bilen garalmagydyr.

Görlüşi ýaly, uzaga çeken häkimiýetler döwründe Eýran we Türkiýe konserwatiwligi hak-hukukdan we adalatdan daşlaşyp, sagçy we tekepbir syýasy pozisiýa ýönelýär, bular bilen kontaktyny ýitiresi gelmeýän käbir yslamçylar bolsa häkimiýetiň tarapyny tutjak bolup, adalatyň hakyny iýenlerini gowy görýärler.

Bularyň barsy bir uý adamkärçiligimize, kollektiwleşmegimize, häkimiýeti paýlaşma kemçiligimize esaslanýan problemalar.

Nämüçin adamkärçiligimizi ýa kollektiwleýinligimizi ösdürmegiň, gymmatlyklarymyzy we mümkinçiligimizi paýlaşmagyň ýerine urha-urluga ýa-da dymdyrmaga we äsgermezçilikli ýok saýmalara ýönelýäris?

Nämüçin ynjytmazdan bar saýmagyň, deňdeş bolmagyň hemişeki oýlanyşykly ýollarynyň zähmetine döz gelmegiň ýerine gorkynyň zäherli, zäherleýäniň özüni-de zäherleýän rehimsizligini saýlap alýarys?

Edilýän şonça tagallalara garamazdan jemgyýetçilik we syýasy gatnaşyklarymyz nämüçin häzirem «gul-hojaýyn» gatnaşygdan saýlanyberenok?

Dürli-dürliliklere takatsyzlygymyz nämeden? Näme sebäpli içimizdäki wagşylygy adamlaşdyramzok, meselelerimizi akylly-başly gepleşikleriň tegelek stoluna dökemzok?

Aryf däl-de, zalym bolmagy saýpap almagyň özi, belli bir wagtdan soň özümüz üçinem wagty-sagadynyň gelip ýetjek gumsagadyny tersine öwürmekden ybaratdyr.

Elbetde, diňe bulam däl. Hemmämiz üçinem wagtyň ýitip barýan dogrulyk pozisiýasyndan daşlaşmagyň ynjalyksyzlygyny eşitmezlik şol bir wagtyň özünde akyl-paýhasyň pikirlenme ukybyny-da ýitirýändigini aňlatmaýarmy?

«Dile geldi bile geldi» kemsitmegiň keýpine gömülme ýa-da duşmanlaşdyryp ýok saýmak...

Hasam beteri bolsa, häkimiýet gezeginiň, ýagny, hyltymyzy çykarmagyň, arzuw-isleglerimizi kanagatlandyrmagyň we garşydaşymyzy ezmek gezeginiň bize gelendigini duýmagyň

hemişeki haýwanpisint sabyrsyzlygy.

Gymmatlyklar bilen ýükli aň-düşünjeleriň ygtybarsyzlaşdyrylyp, sözüň, ýol-ýörelgäniň, rutinanyň wagşyýana erk-islegleriň ygtyýaryna berilmegi.

Synaglaryň, nusgalyklaryň we sözleriň üstünde durmagyň inçeliklerini-de biderek iş hasaplamak...

Çünki ol(ar), ýagny garşydakylar-häkiler muňa laýyk däl, mynasyp däl, pylan-pysmydan!..

Akyllandyrmagyň aňsat ýollary barka, salyhatlylygyň ýa-da oýlanyşykly aň-düşünjäniň inçe zähmetiniň hajaty barmy.

Ýalanlaryň ýa-da çynlaryň gitdigiçe gury sanawaja öwrülen ýerinde arzuwy edilýänem, ine, şol çuw-ýalaňaç we gymmatlyklardan binesip häkimiýetdir, haywanpisint erk-islegleriň kanagatlandyrylmagynyň berýän keýpidir.

Ýagny, häkimiýetiň «akyl taýagynyň» ölçegsizliginiň ýeke-täk ölçege öwrüljek utopiki wagtlary. Hem-de her ekstremizmiň garşysyna göwreligini görnetin bilýän halatynda-da.

Ümit AKTAŞ.

Çarşenbe, 05.10.2022 ý. Publisistika